

Розділ десятий

Охорона довкілля

І. БІБЛІЙНІ АСПЕКТИ

451. *Живий досвід божественної присутності в історії - основа віри народу Божого:* «Рабами були ми в фараона в Єгипті, та Господь вивів нас потужною рукою з Єгипту» (Втор 6, 21). Розмірковуючи над історією, можемо збагнути минуле і побачити Божу дію від самого початку: «Блукаючим арамієм був мій батько» (Втор 26, 5); а Своему народові Бог каже: «Я взяв батька вашого Авраама з країни, що по той бік ріки» (ІсНав 24,3). Це дає нам надію на майбутнє, завдяки Божій обітниці та завіту, що його постійно оновлює Господь.

Віра Ізраїлю реалізується у просторі і часі цього світу, який сприймається не як ворожа дійсність чи зло, що від нього необхідно звільнитись, а як дар Самого Бога, як місце і задум, який Він доручив відповідальному управлінню і діяльності людини. Природа, плід Божої творчої дії, - не супротивник, небезпечний для людини. Саме Бог, Творець усього, дивлячись на Своє створіння, бачив, що воно добре (пор. Бут 1,4.10.12.18.21.25). Вершиною творіння, яке «було дуже добре» (Бут 1,31), Бог зробив людину. Лише чоловіка і жінку з усього створіння Господь створив «на Свій образ» (Бут 1, 27). Їм Бог доручив усе творіння, зобов'язуючи піклуватися про його гармонію і розвиток (пор. Бут 1, 26-30). Цей особливий зв'язок з Богом пояснює привілейоване становище першої людської пари в порядку всього створіння.

452. *Відносини людини зі світом - важлива складова її ідентичності. Вони, своєю чергою, - плід інших, глибших відносин людини з Богом.*

Господь створив людину, щоб вона стала Його співрозмовником. Лише у діалозі з Богом людина пізнає істину про себе та черпає з неї натхнення і норми, щоб планувати майбутнє світу, *саду*, який Бог доручив людині обробляти і доглядати (пор. Бут 2, 15). Навіть гріх не може зняти з людини цей обов'язок, хоча він і накладає на цю благородну працю тягар болю і страждання (пор. Бут 3, 17-19).

Сотворіння завжди прославлялося в молитві Ізраїлю: «Яка їх, твоїх діл, Господи, сила! У мудрості усе ти створив» (Пс 104, 24). Спасіння ми усвідомлюємо як нове сотворіння, що відновлює гармонію і той потенціал розвитку, якому завдав перешкоди гріх: «Я творю нове небо й нову землю» (Іс 65, 17), - каже Господь, - де «пустиня обернеться в сад... а в саду родючим перебуватиме справедливність... Народ мій житиме в оселі миру» (Іс 32, 15-18).

453. *Остаточне спасіння, запропоноване Богом усьому людству через Свого Сина, здійснюється не поза межами цього світу. Вражеский гріх, світ мусить цілковито очиститися (пор. 2 Пет 3, 10), що оновить його (пор. Іс 54,17; 66,22; Од 21,1), і, нарешті, він стане місцем, де «справедливність перебуває» (2 Пет 3, 13).*

Ісус у своєму суспільному служінні використовує природні елементи. Він не лише добре тлумачить природу, образно говорячи про неї у Своїх притчах, а й підкоряє її (пор. епізод приборкання бурі в Мт 14, 22-33; Мр 6, 45-52; Лк 8, 22-25; Йн 6, 16-21). Господь ставить природу на службу Своему задуму Відкуплення. Він навчає Своїх учнів дивитися на речі, пори року і людей з дитячою довірою, адже діти знають, що їх ніколи не залишить турботливий Отець (пор. Лк 11, 11-13). Аж ніяк не стаючи рабом речей, учень Христа мусить знати, як послуговуватись ними і ділити їх у душі братерської любові (пор. Лк 16, 9-13).

454. *Прихід Ісуса Христа в історію світу сягає кульмінації у Пасхальній Тайні, де сама природа бере участь у драмі відречення від Сина Божого й у перемозі Воскресіння (пор. Мт 27, 45. 51; 28, 2). Пройшовши через смерть і наділивши її новою славою Воскресіння, Ісус дає початок новому світові, в якому все підкорено Йому (пор. 1 Кор 15,20-28), і відновлює впорядковані і гармонійні відносини, що їх зруйнував гріх. Усвідомлюючи нерівновагу між людиною і природою, потрібно розуміти, що в Ісусі відбулося прими-*

рення людини і світу з Богом: тепер кожна людина, приймаючи божественну любов, може знову віднайти втрачений мир. «Тому, коли хтось Христі, той - нове створіння. Старе минуло, настало нове» (2 Кор 5,17). Природа, сотворена в Слові, тим самим Словом, яке сталося тілом, примирилася з Богом й умиротворилася (пор. Кол 1,15-20).

455. *Не лише внутрішнє життя людини оновилося, відкупительна сила Христа торкнулась і всієї її тілесної природи. Усе творіння бере участь в оновленні, започаткованому Пасхою Господа, хоча й, стогнучи у тяжких муках, очікує на остаточне звільнення від рабства тління (пор. Рим 8, 19-23) і на «небо нове і землю нову» (Од 21, 1), які є даром кінця світу, повноти спасіння. Тим часом нікому і нічому не відмовлено у спасінні. У будь-яких життєвих умовах християнин покликаний служити Христу, жити відповідно до Його Духа, керуватися любов'ю, яка становить принцип нового життя та спрямовує світ і людину до їхньої споконвічної долі: «чи світ, чи життя, чи смерть, чи теперішнє, чи майбутнє - усе ваше, ви ж Христові, а Христос - Божий» (1 Кор 3, 22-23).*

II. ЛЮДИНА Й УСЕСВІТ СОТВОРЕНИХ РЕЧЕЙ

456. *Біблійне бачення надихає християн у питаннях використання землі й розвитку науки і техніки. II Ватиканський Собор твердить: «людина, наділена світлом Божої думки, правильно вважає, що своїм розумом вона перевершує всесвіт»⁹⁴⁶. Отці Собору визнають прогрес, якого досягнуто впродовж віків завдяки невтомному використанню людського генія в емпіричних, технічних чи гуманітарних науках⁹⁴⁷. Сьогодні, «передовсім за допомогою науки і техніки, людина поширила і продовжує поширювати свою владу майже на всю природу»⁹⁴⁸.*

Адже людині, «створеній на образ Божий, було сказано порядкувати світом у праведності і святості, підкорюючи собі землю з

⁹⁴⁶ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 15: AAS 58 (1966), 1036.

⁹⁴⁷ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 15: AAS 58 (1966), 1036.

⁹⁴⁸ II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 33: AAS 58 (1966), 1052.

усім, що на ній, та, визнаючи Бога Творцем усього, співвідносити себе саму і сукупність речей з Ним, щоб коли людині підкориться все, величним стало ім'я Боже на всій землі. [Собор вчить, що] з плином століть люди намагаються поліпшити умови свого життя, докладаючи неабияких особистих і колективних зусиль. Таку людську діяльність віруючі сприймають як суголосну Божій волі»⁹⁴⁹.

457. Досягнення науки і техніки самі по собі позитивні. «Християни не вважають, що справи, які люди здійснюють завдяки своєму хисту і силі, протирічать Богу, а розумне створіння змагається з Творцем. Навпаки, вони переконані, що здобутки людства - це знак Божої благодаті і плід Його незбагненого плану»⁹⁵⁰. Отці Собору також наголошують: «чим більшої могутності набуває людська влада, тим більшою стає особиста і колективна відповідальність людей»⁹⁵¹, а кожна людська діяльність мусить відповідати Божому задуму і волі, істинному благові людства»⁹⁵². Таким чином, Учителство неодноразово підкреслювало, що Католицька Церква в жодному разі не опирається прогресу»⁹⁵³. Навпаки, вона вважає «науку і техніку чудовим плодом людської творчої діяльності, здатністю до якої людину наділив Бог, бо вони дали всьому людству дивовижні можливості, якими всі ми з вдячністю користуємось»⁹⁵⁴. Тому «як віруючі люди, що вбачають "добро" в природі, створеній Богом, ми радіємо технічному та економічному прогресові, який здійснюється завдяки людському розуму»⁹⁵⁵.

458. Судження Вчителства щодо науки і техніки загалом можна використати у сфері навколишнього середовища і сільського господарства. Церква високо цінує «переваги, які маємо - і які ще мо-

⁹⁴⁹ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1052.

⁹⁵⁰ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵¹ П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 34: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵² Пор. П Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 35: AAS 58 (1966), 1053.

⁹⁵³ Пор. Іван Павло II, *Промова під час візиту до Mercy Maternity Hospital*, Мельбурн (28 листопада 1986 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 грудня 1986 р., с. 13.

⁹⁵⁴ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з науковцями і представниками Університету Організації Об'єднаних Націй*, Хіросіма (25 лютого 1981 р.), 3: AAS 73 (1981), 422.

⁹⁵⁵ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з робітниками майстерень Olivetti в Івері*, Гталія (19 березня 1990 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 березня 1990 р., с. 7.

жемо отримати в майбутньому - завдяки дослідженням і використанню молекулярної біології, яку доповнюють інші дисципліни - такі, як генетика та її технічне застосування в сільському господарстві і промисловості»⁹⁵⁶. Дійсно, техніка, «якщо її належно застосовувати, може бути безцінним засобом для вирішення багатьох серйозних проблем - у першу чергу, проблем, пов'язаних із голодом та хворобами - завдяки розведенню різних видів рослин, досконаліших і витриваліших, а також завдяки виробництву цінних ліків»⁹⁵⁷. Однак необхідно вкотре підкреслити значення «правильного застосування», адже «ми знаємо, що цей потенціал не нейтральний: його використання може спричинити як прогрес, так і деградацію людини»⁹⁵⁸. Тому «необхідно бути розсудливим і уважно аналізувати природу, мету та засоби різних прикладних технологій»⁹⁵⁹. Задля цього науковці повинні «використовувати свої дослідницькі і технічні вміння на користь людству»⁹⁶⁰, проявляти здатність підпорядкувати їх «моральним принципам і цінностям, які поважають і утверджують людську гідність»⁹⁶¹.

459. *Основний орієнтир для будь-якого застосування науки і техніки - повага до людей, яка повинна супроводжуватися належною повагою до інших живих створінь.* Намірюючись якось змінити їх, «слід зважати на природу кожної істоти, а також на її взаємозв'язок з упорядкованою системою»⁹⁶². Таким чином, величезні можливості біологічних досліджень викликають неабияке занепокоєння,

Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (3 жовтня 1981 р.), 3: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 12 жовтня 1981 р., с. 4.

⁹⁵⁷ Іван Павло II, *Звернення до учасників з'їзду, організованого Національною академією наук нагоди двохсотліття її заснування* (21 вересня 1982 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 4 жовтня 1982 р., с. 3.

⁹⁵⁸ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з науковцями і представниками Університету Організації Об'єднаних Націй*, Хіросіма (25 лютого 1981 р.), 3: *AAS* 73 (1981), 422.

⁹⁵⁹ Іван Павло II, *Промова на зустрічі з робітниками майстерень «Olivetti» в Іпері, Італія* (19 березня 1990), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 26 березня 1990 р., с. 7.

⁹⁶⁰ Іван Павло II, *Проповідь під час Служби Божої у Victorian Racing Club, Мельбурн* (26 листопада 1986 р.), 11: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, IX, 2 (1986), 1730.

⁹⁶¹ Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.), 6: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 892-893.

⁹⁶² Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559.

адже «ми ще не можемо оцінити розміри шкоди, завданої природі внаслідок безсистемних генетичних маніпуляцій і необачного вирощування нових форм рослинного і тваринного життя, не кажучи вже про неприпустимі експерименти з прямим втручанням у процес зародження людського життя»⁹⁶³. Справді, «тепер уже ясно, що застосування деяких винаходів у промисловості і сільському господарстві спричинило шкідливі довготривалі наслідки. Мусимо усвідомити, що не можна втручатися в одну зі сфер екосистеми, без урахування наслідків такого втручання для інших сфер і добробуту майбутніх поколінь»⁹⁶⁴.

460. *Отже, людина повинна пам'ятати, що її здатність «перетворювати і, в якомусь сенсі, творити світ власною працею... ґрунтується на тому, що Бог перший передав нам у дар усі сотворені Ним речі»⁹⁶⁵. Їй не слід «на власний розсуд розпоряджатися землею, без жодних обмежень підпорядковуючи її своїй волі, начебто земля не отримала властиву форму та наперед визначену Богом долю, що їх людина може розвинути, однак не повинна спотворити»⁹⁶⁶. Чинячи так, «замість того, щоб співпрацювати з Богом у справі сотворіння, людина підміняє собою Бога, що, врешті-решт, призводить до бунту природи, адже людина з її управителя перетворюється на тирана»⁹⁶⁷.*

Якщо людське втручання в природу не містить зловживань і не завдає їй шкоди, то можна сказати, що людина «втручається не для того, щоб змінити природу, а задля розвитку, згідно з її сутністю сотворіння, яке вгодне Богові. Працюючи у цій, очевидно, делікатній сфері, дослідник здійснює задум Божий. Господь побажав, щоб людина була царем створіння»⁹⁶⁸. Зрештою, Сам Бог робить людям честь, дозволяючи співпрацювати з Ним у справі сотворіння.

⁹⁶³ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 7: *AAS* 82(1990), 151.

⁹⁶⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 6: *AAS* 82 (1990), 150.

⁹⁶⁵ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁷ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: *AAS* 83 (1991), 840.

⁹⁶⁸ Іван Павло II, *Промова на XXXV Генеральній асамблеї Всесвітньої медичної асоціації* (29 жовтня 1983р.): *L'Osservatore Romano*, видання англ. мовою, 5 грудня 1986р., с. 11.

ІІІ. КРИЗА У ВІДНОСИНАХ МІЖ ЛЮДИНОЮ І ДОВКІЛЛЯМ

461. *Біблійне послання і Вчительство Церкви - визначальні орієнтири для оцінки проблем у відносинах між людиною і довкіллям*⁹⁶⁹. Основна причина цих проблем полягає в тому, що людина зазіхає на безумовну владу над створеними речами, нехтуючи моральними нормами, які повинні керувати будь-якою людською діяльністю.

Схильність до «нерозсудливої»⁹⁷⁰ експлуатації ресурсів - це наслідок тривалого історичного і культурного процесу. «Сучасна ера - свідок того, як збільшуються можливості людини змінювати світ. Завоювання й експлуатація ресурсів стають домінуючими й агресивнішими, сягаючи точки, де під загрозою опиняється гостинність довкілля: ставлячись до довкілля як до "ресурсу", ми ризикуємо знищити довкілля як "оселю". Іноді здається, що потужність засобів перетворення, якими володіє технологічна цивілізація, порушує рівновагу між людиною і довкіллям, сягаючи критичної межі»⁹⁷¹.

462. *Природа здається знаряддям у руках людини, реальністю, якою вона постійно повинна маніпулювати, особливо за допомогою технологій.* Опіраючись на припущення, - яке виявилось хибним, - що кількість енергії та ресурсів невичерпна, що їх можна швидко відновити, а отже, легко усунути негативні наслідки експлуатації природного порядку, поширилася редукціоністська концепція, яка розглядає світ крізь призму механістичних термінів, а розвиток - крізь призму споживацьких. Перевага надається тому, щоб «робити» і «мати», а не «бути», і це призводить до глибоких форм відчуження людини⁹⁷².

Такі погляди походять не з науково-технічних досліджень, а із сцієнтизму і технократичної ідеології, які прагнуть підпорядкувати ці дослідження. Наукові і технічні здобутки не усувають потребу у

Пор. Павло VI, апост. посл. *Octogésima adveniens*, 21: AAS 63 (1971), 416-417.

⁹⁶⁹ Павло VI, апост. посл. *Octogésimo adveniens*, 21: AAS 63 (1971), 417.

⁹⁷¹ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997 р.), 2: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997 р., с. 2.

⁹⁷² Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 28: AAS 80 (1988), 548-550.

трансцендентному і як такі не спричиняють радикальної секуляризації, що веде до нігілізму. З розвитком наукового і технічного прогресу вони набувають все більшого значення і загострюється вимога поважати трансцендентний вимір людини і самого творіння.

463. *Правильне бачення довкілля запобігає утилітаристському зведенню природи до звичайного об'єкта маніпуляцій та експлуатації. Водночас, не слід абсолютизувати природу і вивищувати її гідність над гідністю людської особи. У такому разі можна дійти до обожнення природи чи землі, що характерно для деяких екологічних рухів, які прагнуть, щоб їхнім поглядам надавали інституційного статусу з міжнародними гарантіями*⁹⁷.

*Поштовхом для заперечення Вчительством концепції довкілля, яка базується на екоцентризмі і біоцентризмі, став той факт, що «ця теорія пропонує знищити онтологічну й аксіологічну різницю між людьми та іншими живими істотами, розглядаючи біосферу як біотичну єдність, недиференційовану за цінністю. Таким чином, вища відповідальність людини може бути скасована на користь егалітарного уявлення про "гідність" усіх живих істот»*⁹⁷⁴.

464. *Бачення людини і речей, позбавлене будь-якого зв'язку із трансцендентністю, призвело до відмови від концепції сотворіння і до визнання за людиною і природою абсолютної автономності. Отож зв'язки, які поєднували світ з Богом, обірвалися. Цей розрив спричинив також відокремлення людини від світу, більше того, збіднив її ідентичність. Людина почала мислити себе чужою стосовно середовища, в якому живе. Наслідки цього очевидні: «саме зв'язок людини з Богом визначає її взаємини зі своїми ближніми і з власним довкіллям. Властиво тому християнська культура завжди бачила в творіннях, що оточують людину, дари Божі, які необхідно обробляти й охороняти, складаючи дяку Творцеві. Зокрема, бенедиктинська і францисканська духовність свідчить про таку спорідненість людини зі створеним середовищем, виховуючи в неї пова-*

Пор., наприклад, Папська Рада з культури - Папська Рада з міжрелігійного діалогу, *Ісус Христос - Давець води живої. Християнські роздуми над New Age*, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 2003, с. 33.

⁹⁷⁴ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 199V), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 КВІТНЯ 199V, с. 2.

гу до кожної реалії навколишнього світу»⁹⁷⁵. Слід наполегливо підкреслювати внутрішній зв'язок між екологією довкілля і «екологією людини»⁹⁷⁶.

465. *Учительство робить акцент на відповідальності людини за збереження цілісного і здорового середовища для всіх*⁹⁷⁷. «Якщо людині вдасться поєднати наукові можливості і тверді етичні засади, воно зможе розвивати довкілля як власну оселю і як ресурс для людини і всіх людей, зможе усунути причини забруднення і гарантувати належні гігієнічні і здорові умови як малим групам, так і великим людським поселенням. Технологія, що забруднює, може також очищати, виробництво, що нагромаджує, може також справедливо розподіляти, якщо запанує етика поваги до життя і людської гідності, до прав теперішніх і майбутніх поколінь»⁹⁷⁸.

IV. СПІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

а. Довкілля як колективне благо

466. *Турбота про довкілля - виклик для всього людства. Це спільний і універсальний обов'язок поважати спільне благо*⁹⁷⁹, призначене для всіх, обов'язок, який не дозволяє, щоб хтось «безкарно використовував різні категорії істот, живих чи неживих, - тварин, рослини і природні елементи - на свій розсуд, керуючись власними економічними потребами»⁹⁸⁰. Слід збільшувати цю відповідальність, виходячи з глобального характеру сучасної екологічної кризи і неминучої потреби глобально протидіяти їй, оскільки всі створіння взаємозалежні у всесвітньому порядку, який встановив Творець.

Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997, с. 2.

⁹⁷⁶ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 38: *AAS* 83 (1991), 841.

⁹⁷⁷ Яор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559-560.

⁹⁷⁸ Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду з питань довкілля і здоров'я* (24 березня 1997 р.), 5: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 9 квітня 1997 р., с. 2.

⁹⁷⁹ 77ор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: *AAS* 83 (1991), 843.

⁹⁸⁰ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: *AAS* 80 (1988), 559.

«Необхідно зважати на природу кожної істоти і на її взаємозв'язок у впорядкованій системі, яка зветься космос»⁹⁸¹.

Ця перспектива набуває особливого значення, якщо ми розглядаємо, у контексті тісних взаємозв'язків між різними частинами екосистеми, *цінність біологічної різноманітності для довкілля*. Необхідно відповідально ставитись до цієї різноманітності й захищати її, адже це надзвичайне багатство для всього людства. Тоді кожен легко зрозуміє, наприклад, важливість Амазонського регіону, «одного з найбільш цінних у світі, завдяки його біологічній різноманітності, яка робить цей регіон життєво важливим для підтримки рівноваги у навколишньому середовищі всієї планети»⁹⁸². Ліси допомагають зберегти природну рівновагу, необхідну для життя⁹⁸³. Їхнє знищення, зокрема навмисними підпалами, прискорює процес опустелення, що загрожує водним запасам, і становить небезпеку для життя багатьох корінних народів і для добробуту майбутніх поколінь. Усі люди та інституції мають відчувати відповідальність за захист лісових скарбів і, якщо є необхідність, реалізовувати відповідні програми з відновлення лісових масивів.

467. *Відповідальність за довкілля, спільну спадщину людства, поширюється не лише на вимоги нинішньої, а й майбутньої доби.* «Ми отримали спадщину від минулих поколінь і користалися з праці наших сучасників. Тому ми відповідальні перед усіма і не можемо не піклуватися про тих, хто прийде після нас, щоб збільшити людський рід»⁹⁸⁴. *Йдеться про відповідальність теперішніх поколінь перед майбутніми*⁹⁸⁵, яку покладено як на окремі держави, так і на міжнародне співтовариство.

468. *Відповідальність за довкілля повинна також мати належне відображення у правовому полі.* Необхідно, щоб міжнародне спів-

⁹⁸¹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: AAS 80 (1988), 559.

⁹⁸² Іван Павло II, апост. повч. *Ecclesia in America*, 25: AAS 91 (1999) 760.

⁹⁸³ Пор. Іван Павло II, *Проповідь з нагоди свята св. Івана Гуалберто*, Валь Вісденд, Італія (12 липня 1987 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X, 3 (1987) 67.

⁹⁸⁴ Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 17: AAS 59 (1967), 266.

⁹⁸⁵ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 37: AAS 83 (1991), 840.

товариство створило єдині правила, які дозволять державам здійснювати ефективний контроль за різними видами діяльності, що негативно впливають на довкілля, і захищати екосистему, запобігаючи можливим катастрофам. «Держава в межах власної території повинна докладати великих зусиль, аби запобігти погіршенню стану атмосфери і біосфери, ретельно відслідковуючи, зокрема, наслідки нових технологічних і наукових розробок, ...гарантуючи своїм громадянам, що ті не постраждають від шкідливих забруднень токсичних відходів»⁹⁸⁶.

Юридичний зміст «права на безпечне і здорове природне середовище» поступово увиразнюється під тиском громадської думки, яка турбується про те, щоб дисциплінувати використання створених благ відповідно до вимог спільного блага, та під тиском спільного прагнення покарати тих, хто забруднює навколишнє середовище. Однак лише юридичних заходів недостатньо⁹⁸⁸. Вони повинні супроводжуватися зростанням почуття відповідальності, а також змінами у менталітеті і способі життя.

469. *Влада, яка покликана приймати рішення, коли виникає небезпека у сфері здоров'я і довкілля, іноді стикається з тим, що доступні наукові дані суперечливі чи їх просто недостатньо. Тому може виникнути доцільність здійснити оцінку, виходячи з «принципу запобігання», який полягає у тому, щоб керуватися не жорсткими правилами, а визначеними орієнтирами в ситуаціях невпевності.* Він вказує на необхідність прийняти тимчасові рішення, які можуть зазнати змін, коли з'являться нові факти. Такі рішення мають бути пропорційні до заходів, які приймалися у зв'язку з іншими ризиками. Попереджувальна політика, яка ґрунтується на принципі запобігання, вимагає, щоб рішення приймалися на основі аналізу ризиків і переваг, можливих у кожній з альтернативних ситуацій, включаючи рішення не втручатися. Цей підхід пов'язаний з вимогою за-

⁹⁸⁶ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1990 р.), 9: AAS 82 (1990), 152.

⁹⁸⁷ Іван Павло II, *Звернення до Європейської комісії і Європейського суду з прав людини*, Страсбург (8 жовтня 1988 р.), 5: AAS 81 (1989), 685; пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 10: AAS 91 (1999), 384-385.

⁹⁸⁸ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (1999 р.), 10: AAS 91 (1999), 384-385.

охочувати всі зусилля, спрямовані на поглиблення знань; необхідно також усвідомлювати, що наука не здатна зробити швидкі висновки про відсутність ризиків. У ситуаціях непевності і нестабільності дуже важливо, щоб процес прийняття рішень був прозорим.

470. Плануючи економічний розвиток, особливо необхідно врахувати «потребу поважати цілісність природи і її цикли»⁹⁸⁹, адже природні ресурси обмежені, а деякі невідновні. Сучасні темпи їхнього використання суттєво впливають на наявність деяких ресурсів як сьогодні, так і в майбутньому⁹⁹⁰. Вирішення екологічних проблем вимагає, щоб суб'єкти економічної діяльності з більшою повагою ставилися до навколишнього середовища, узгоджуючи необхідність економічного розвитку з необхідністю захисту довкілля. *У будь-якій економічній діяльності, де використовуються природні ресурси, потрібно приділяти належну увагу захисту довкілля і передбачати на це витрати, які становлять «важливу частку вартості економічної діяльності»*⁹⁹¹. У цьому контексті необхідно зважати на зв'язок між людською діяльністю і кліматичними змінами, які, враховуючи їхню складність, слід постійно і своєчасно відстежувати на науковому, політичному і правовому, національному і міжнародному рівнях. Клімат - це благо, яке потрібно захищати і яке нагадує споживачам і суб'єктам промислової діяльності про високий рівень відповідальності за їхню поведінку⁹⁹².

Економіка, яка з повагою ставиться до довкілля, орієнтується не тільки на максимізацію прибутків, оскільки не можна забезпечити охорону довкілля лише на основі фінансових підрахунків витрат і прибутків. Довкілля - це одне з тих благ, які неможливо захистити і підтримати ринковими механізмами⁹⁹³. Усі країни, зокрема розвинуті, повинні усвідомити, наскільки невідкладний їхній обов'язок переглянути використання природних ресурсів. Треба

⁹⁸⁹ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 26: AAS 80 (1988), 546.

⁹⁹⁰ Пор. Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 34: AAS 80 (1988), 559-560.

⁹⁹¹ Іван Павло II, *Звернення до XXV Генеральної конференції продовольчої і сільськогосподарської організації при ООН* (16 листопада 1989 р.), 8: AAS 82 (1990), 673.

⁹⁹² Пор. Іван Павло II, *Звернення до дослідницької групи Папської академії наук* (6 листопада 1987 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, X, 3 (1987) 1018-1020.

⁹⁹³ Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 40: AAS 83 (1991), 843.

ефективно заохочувати пошук інновацій, які зменшать вплив виробництва і споживання товарів на довкілля.

Особливу увагу потрібно приділити складному питанню енергетичних ресурсів⁹⁹⁴. Невідновні ресурси, які використовують високорозвинуті промислові країни і країни, котрі нещодавно пройшли індустріалізацію, слід поставити на службу всьому людству. В моральній перспективі, що опирається на засади рівності і солідарності між поколіннями, потрібно також продовжувати, посприяти розвитку наукової спільноти, пошук нових джерел енергії, розвивати альтернативні джерела і підвищувати рівень безпеки ядерної енергії⁹⁹⁵. Використання енергії, пов'язане з проблемами розвитку і довкілля, вимагає політичної відповідальності держав, міжнародного співтовариства та економічних суб'єктів. Висвітлювати цю відповідальність і керувати нею повинно постійне прагнення до універсального спільного блага.

471. *Зв'язок корінних народів з власною землею і її ресурсами заслуговує особливої уваги, оскільки він - основний вияв їхньої ідентичності*⁹⁹⁶. Внаслідок потужних агропромислових інтересів чи процесів асиміляції й урбанізації багато народів уже втратили чи ризикують втратити землі, на яких вони живуть⁹⁹⁷ і з якими пов'язаний сенс їхнього існування⁹⁹⁸. Необхідно належним чином захищати права корінних народів⁹⁹⁹, що показують приклад, як жити в гармонії з до-

Пор. Іван Павло II, *Звернення до учасників Пленарних зборів Папської академії наук* (28 жовтня 1994 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, XVII, 2 (1994) 567-568.

⁹⁹⁵ Пор. Іван Павло II, *Звернення до учасників Симпозіуму з фізики* (18 грудня 1992 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 1631-1634.

⁹⁹⁶ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Амазонської долини*, Манаус (10 липня 1980 р.): *AAS* 72 (1980), 960-961.

⁹⁹⁷ Пор. Іван Павло II, *Проповідь під час Літургії Слова для корінних жителів перуанської Амазонської долини* (5 лютого 1985 р.), 4: *AAS* 77 (1985), 897-898; пор. також Папська Рада «Справедливість і мир», *Задля кращого розподілу землі. Виклик аграрної реформи* (23 листопада 1997 р.), 11, *Libreria Editrice Vaticana*, Ватикан 1997, стор. 15-16.

⁹⁹⁸ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 4: *AAS* 79 (1987), 974-975.

⁹⁹⁹ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Гватемали* (7 березня 1983 р.), 4: *AAS* 75 (1983), 742-743; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Канади* (18 вересня 1984 р.), 7-8: *AAS* 77 (1988), 421-422; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Еквадору* (31 січня 1985 р.), *AAS* 77 (1985), 861; Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 10: *AAS* 79 (1987), 976-977.

вкіллям, яке вони навчилися пізнавати і захищати¹⁰⁰⁰. Їхній винайнятковий досвід, незамінне багатство для всього людства, може бути втрачений разом із середовищем, з якого він бере початок.

б. Використання біотехнологій

472. *Останнім часом виникло питання, як використати нові біотехнології у сільському господарстві, тваринництві, медицині та охороні довкілля. Нові можливості, які пропонують сучасні біологічні та біогенетичні технології, з одного боку, становлять джерело надії та ентузіазму, а з іншого, викликають занепокоєння та ворожість.* Використання різних біотехнологій, їхня моральна прийнятність, їхні наслідки для людського здоров'я, вплив на довкілля і економіку - предмет ретельного вивчення і запеклих дискусій. Ці спірні питання належать до компетенції науковців і дослідників, політиків та юристів, економістів і фахівців з довкілля, а також виробників і споживачів. Християни не байдужі до цих проблем, оскільки усвідомлюють важливість загрозованих цінностей¹⁰⁰¹.

473. *Християнська концепція створіння передбачає позитивне ставлення до втручання людини в природу, яка включає в себе й інші живі істоти, але водночас рішуче вимагає відповідальності¹⁰⁰².* Адже природа - не священна чи божественна дійсність, на яку людина не може впливати. Природа - це дар Творця спільноті людей, який Він довірив їхній відповідальності і розумному використанню. Тому людина не чинить протизаконно, коли з повагою до порядку, краси та корисності окремих живих істот і їхньої ролі в екосистемі змінює деякі їхні характеристики та якості. Втручання людини стає ганебним, якщо воно завдає шкоди живим істотам чи природному середовищу, і гідне похвали, коли спрямоване на покращення ситуації. *Етична проблема полягає не лише у припущенні*

¹⁰⁰⁰ Пор. Іван Павло II, *Звернення до корінних жителів Австралії* (29 листопада 1986 р.), 4: *AAS* 79 (1987), 974-975; Іван Павло II, *Звернення до корінних американців* (14 вересня 1987 р.), 4: *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 21 вересня 1987 р., с. 21.

¹⁰⁰¹ Пор. Папська академія «За життя», *Тваринні і рослинні біотехнології: нові кордони і нова відповідальність*, Libreria Editrice Vaticana, Ватикан 1999.

¹⁰⁰² Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.), 6: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 892-893.

мості використання біологічних та біогенетичних технологій: яків будь-якій сфері людської діяльності, тут потрібно точно оцінити їхню реальну користь і можливі наслідки та ризики. Не слід діяти легковажно і безвідповідально там, де науково-технологічні втручання спричиняють сильний та поширений вплив на живі організми, який може мати суттєві наслідки в довготривалій перспективі.

474. Сучасні біотехнології впливають на соціальне, економічне і політичне життя на місцевому, національному і міжнародному рівнях. Їх необхідно оцінювати відповідно до етичних критеріїв, які повинні завжди спрямовувати людську діяльність і відносини в соціальній, економічній і політичній сферах¹⁰⁰³, а також - передовсім - відповідно до критеріїв справедливості і солідарності. Особливо цими критеріями мають керуватись окремі особи і групи, що займаються дослідженнями і торгівлею в галузі біотехнологій. У кожному разі, слід уникати помилкового переконання, що лише поширення досягнень у сфері біотехнологій може вирішити невідкладні проблеми бідності і недостатнього розвитку, з якими щестикаються багато країн на планеті.

475. У дусі міжнародної солідарності можна застосовувати різноманітні заходи щодо використання біотехнологій. Перш за все, потрібно полегшити справедливий торговельний обмін, звільнивши його від нечесних угод. Але сприяння розвитку найбільш знедолених народів не буде справжнє та ефективне, якщо обмежиться обміном товарів. Потрібно сприяти розвитку необхідної наукової і технологічної незалежності цих народів, заохочуючи обмін науковими і технічними знаннями і запроваджуючи технології в країни, що розвиваються.

476. Проявляти солідарність - це також закликати до відповідальності країни, що розвиваються, зокрема їхніх політичних лідерів. Вони мусять здійснювати торговельну політику, яка буде сприятливою для їхніх народів, і обмін технологіями, що здатні покращити постачання продовольства та охорону здоров'я. Ці країни повинні збільшити капіталовкладення в наукові дослідження, звертаючи

¹⁰⁰³ Пор. Іван Павло II, Звернення до Папської академії наук (3 жовтня 1981 р.): AAS 73 (1981), 668-672.

увагу на особливі характеристики і потреби, притаманні даній території та населенню, і пам'ятати, що деякі корисні дослідження в сфері біотехнології потребують відносно малих капіталовкладень. Задля цього слід створити національні організації, які б захищали спільне благо, відповідально керуючи ризиками.

477. *Науковці і фахівці, що працюють у галузі біотехнологій, покликані розумно та наполегливо шукати найкращі розв'язання серйозних і невідкладних проблем, пов'язаних із постачанням продовольства та охороною здоров'я.* Вони мусять пам'ятати, що у своїй діяльності використовують живий і неживий матеріал, що належить людській спадщині і майбутнім поколінням. Для віруючих це дар Бога, ввірений людському розуму та свободі, які також є дарами з небес. Науковці повинні використовувати свої сили та знання у дослідженнях, керуючись чистим і чесним сумлінням¹⁰⁰⁴.

478. *Підприємці і керівники громадських організацій, які займаються дослідженнями, виробництвом і продажем товарів, створених завдяки новим біотехнологіям, повинні дбати не лише про законний прибуток, а й про спільне благо.* Цей принцип набуває для будь-якої економічної діяльності особливої ваги, коли йдеться про забезпечення їжею, лікування, охорону здоров'я та довкілля. Своїми рішеннями підприємці і керівники громадських організацій можуть спрямовувати розвиток біотехнологій таким чином, аби досягти чималих успіхів у боротьбі з голодом, зокрема в найбільш бідніших країнах, боротьбі з хворобами, а також в охороні екосистеми, нашої загальної спадщини.

479. *Політики, законодавці і члени державної адміністрації відповідальні за визначення потенційної користі та можливих ризиків, пов'язаних із використанням біотехнологій.* Вони не повинні приймати рішення, на національному чи міжнародному рівнях, під тиском чиїхось інтересів. Органи державної влади мають сприяти

¹⁰⁰⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Папської академії наук* (23 жовтня 1982 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 889-893. Іван Павло II, *Звернення до учасників З'їзду, організованого Національною академією наук з нагоди двохсотліття її заснування* (21 вересня 1982 р.): *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, V, 3 (1982), 511-515.

поширенню правдивої інформації серед громадськості і приймати рішення, які відповідають спільному благу.

480. *На тих, хто керує інформаційним простором, також покладається важливе завдання, реалізація якого вимагає розсудливості й об'єктивності.* Суспільство потребує повної й об'єктивної інформації, яка допоможе громадянам сформувати правильну думку про продукти біотехнологій, які в майбутньому вони, можливо, споживатимуть. Необхідно уникати спокуси поширювати з великим ентузіазмом чи невиправданим панікерством неповну інформацію.

в. Довкілля та розподіл благ

481. *Соціальна доктрина Церкви вчить, що кожен з нас мусить мудро використовувати блага землі, створені Богом; їх необхідно чесно розподіляти у дусі справедливості і милосердя.* Слід також запобігати несправедливому і надмірному нагромадженню ресурсів: жадібність, індивідуальна чи колективна, суперечить порядку творіння¹⁰⁰⁵. Сучасні екологічні проблеми набули глобального характеру, і тому їхнє ефективне вирішення залежить виключно від міжнародного співробітництва, яке здатне забезпечити більш координоване використання земних ресурсів.

482. *Екологічна криза і бідність становлять заплутаний і трагічний вузол, який можна розв'язати завдяки принципу універсального призначення благ, що слугує фундаментальним моральним і культурним орієнтиром для цього.* Сучасна екологічна криза найбільше вражає бідні країни - і тому, що вони живуть на землях, схильних до ерозії і опустелення чи втягнуті у збройні конфлікти або примусової імміграції, і тому, що вони не мають економічних і технологічних засобів, аби захистити себе від різного лиха.

Чимало бідних людей проживає на забруднених околицях великих міст у випадкових оселях чи у великих трущобах, що скла-

¹⁰⁰⁵ Пор. II Ватиканський Собор, паст. конст. *Gaudium et spes*, 69: AAS 58 (1966), 1090-1092; Павло VI, енци. *Populorum progressio*, 22: AAS 59 (1967), 268.

даються з аварійних, небезпечних для життя будинків (*slums, bidonvilles, barrios, favelas*). Якщо цих людей потрібно переселити, слід задалегідь належним чином поінформувати їх і запропонувати гідну оселю, аби не завдавати їм додаткових страждань, і залучити їх безпосередньо до цього процесу.

Крім того, не можна забувати про країни, які страждають від несправедливих правил міжнародної торгівлі і від нестачі капіталовкладень, а також часто додатково потерпають від зобов'язань щодо зовнішнього боргу. Тож голод і бідність неминуче сприяють інтенсивній і надмірній експлуатації довілля.

483. Тісний зв'язок між розвитком найбідніших країн, демографічними змінами і належним використанням довілля не може слугувати причиною для політичних і економічних рішень, що суперечать гідності людської особи. У розвинутих країнах відбувається «зниження рівня народжуваності, що призводить до старіння населення і нездатності до біологічного відновлення»¹⁰⁰⁶. Натомість у країнах, що розвиваються, ситуація інша - спостерігається очевидний демографічний ріст. Якщо правда, що нерівномірний розподіл населення і ресурсів перешкоджає розвитку і належному використанню довілля, то слід ствердити, що демографічний ріст цілком сумісний із цілісним і солідарним розвитком¹⁰⁰⁷. «Усі погоджуються з тим, що демографічна політика - це лише частина стратегії всесвітнього розвитку. А отже, у будь-яких обговореннях демографічної політики необхідно зважати на теперішній і майбутній розвиток народів і регіонів. Водночас, неможливо залишити поза увагою значення терміну "розвиток". Будь-який розвиток, що заслуговує на цю назву, повинен бути цілісним, тобто спрямованим на істинне благо кожної особи і цілої особи»¹⁰⁰⁸.

484. Принцип загального призначення благ стосується, звісно, і води, яка в Святому Письмі символізує очищення (пор. Пс 51,4; Йн 13,8) і життя (пор. Йн 3,5; Гал 3,27). «Вода як дар Божий - життєво

¹⁰⁰⁶ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 25: AAS 80 (1988), 543; пор. Іван Павло II, енци. *Evangelium Vitae*, 16: AAS 87 (1995), 418.

¹⁰⁰⁷ Іван Павло II, енци. *Sollicitudo rei socialis*, 25: AAS 80 (1988), 543-544.

¹⁰⁰⁸ Іван Павло II, *Послання до Пафіз Садик, Генерального секретаря Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку* (18 березня 1994), 3: AAS 87 (1995), 191.

важливий елемент, тому кожний має право на неї»¹⁰⁰⁹. Використання води і послуги, із цим пов'язані, мають задовольняти потреби всіх, зокрема тих, хто живе в бідності. Обмежений доступ до питної води завдає шкоди добробуту великої кількості людей і часто спричиняє захворювання, страждання, конфлікти, бідність навіть смерть. Для належного вирішення цієї проблеми її «необхідно розглядати з позиції морального критерію цінності життя і поваги прав і гідності кожної людини»¹⁰¹⁰.

485. *До води, уже через саму її природу, не можна ставитися як до звичайного товару; її слід використовувати раціонально і солідарно.* Традиційно розподіл води входить коло повноважень державних закладів, оскільки воду завжди вважали суспільним благом. Якщо ж цим займається приватний сектор, вода все одно має бути суспільним благом. *Право на воду*¹⁰¹¹, як і всі права людей, ґрунтується на людській гідності, а не лише на кількісних розрахунках; воду не можна розглядати тільки як економічне благо. Без води немає життя. Тому право на воду - загальне і невід'ємне.

г. Нові способи життя

486. *Серйозні екологічні проблеми закликають змінити менталітет і творити новий спосіб життя*^{m2}, щоб «пошук істини, краси, добра і спілкування з іншими заради спільного блага став визначальним у питаннях споживання, заощадження чи інвестицій»¹⁰¹³. Такий спосіб життя повинен відповідати духові тверезо-

Іван Павло II, *Послання до кардинала Джеральдо Майєла Аньєло з нагоди проведення Кампанії Братства Єпископською Конференцією Бразилії* (19 січня 2004 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 травня 2004 р., с. 3.

¹⁰¹⁰ Іван Павло II, *Послання до кардинала Джеральдо Майєла Аньєло з нагоди проведення Кампанії Братства Єпископською Конференцією Бразилії* (19 січня 2004 р.): *L'Osservatore Romano*, вид. англ. мовою, 17 травня 2004 р., с. 3.

¹⁰¹¹ Пор. Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру* (2003 р.), 5: *AAS* 95 (2003), 343; Папська рада «Справедливість і мир», *Вода як життєво важливий елемент. Промова делегації Святого Престолу на III Всесвітньому форуму з питань води, Кіото, 16-23 березня 2003 р.*

¹⁰¹² Пор. Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: *AAS* 83 (1991), 838-840.

¹⁰¹³ Іван Павло II, енци. *Centesimus annus*, 36: *AAS* 83 (1991), 839.

сті, поміркованості і самодисципліни як на особистому, так і на суспільному рівнях. Необхідно відмовитися від логіки споживацтва і підтримувати такі форми сільськогосподарського і промислового виробництва, які поважають порядок створіння і задовольняють першочергові потреби всіх людей. Цей підхід, підкріплений усвідомленням взаємозалежності всіх жителів землі, призведе до усунення багатьох причин екологічних катастроф і гарантуватиме швидке реагування, якщо якесь лихо вразить народи і землі¹⁰¹⁴. Не можна розглядати екологічне питання тільки в жадливій перспективі нищення довкілля. Перш за все, воно має стати переконливою мотивацією для розвитку справжньої солідарності у світовому масштабі.

487. *Передусім створінням людина повинна почувати вдячність, бо ж світ насправді свідчить про Бога, Який його створив і підтримує. Якщо ж відкинути взаємини з Богом, то природа втратить свій глибинний сенс і збідніє. З іншого боку, якщо відкриємо природу в її сотвореному значенні, зможемо налагодити контакт із нею, зможемо зрозуміти її багате і символічне значення і таким чином збагнути тайну, яка відкриває нам шлях до Бога, Творця неба і землі. Світ постає перед людським зором як свідчення про Бога, як місце, де проявляється Його творча, провіденційна і визвольна сила.*

¹⁰¹⁴ Пор. Іван Павло II, *Звернення до Центру ООН*, Найробі, Кенія (18 серпня 1985 р.), 5: AAS 78/1986), 92